

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 1990-cı il

Mündəricat

- ❖ “Yazıq ermənilər, yoxsa genosid azarkeşləri” **S. 2**

“Yazıq ermənilər, yoxsa genosid azarkeşləri”

Biz , azərbaycanlılar siyasətdə o qədər də səriştəli deyilik və başqalarının, xüsusilə də bizim bədxahlarımızın əl atdıqları üsullardan istifadə etməyi bacarmırıq. Biz dünya nəhənglərinin kəndərini çıxarmağı, bütün Avropada səs-küy yaratmağı bacarmadıq, hətta Avropada özümüz üçün adı “yaxşı mətbuat” belə düzəldə bilmədik.

Ailədə bəzən ağır tərənən, sakit uşaq olur. O, özünün nisbətən cəld, çevik qardaşları tərəfindən döyülür, incidilir. Bədbəxt uşaq hətta şikayət etməyə də çalışmır, axı, onsuz da qardaşları qabaqcadan anasını xəbərləyəcəklər.

Biz məhz həmin bacarıqsız uşağın günündə idik, Qafqazda isə həmişə “məğlub olmuş qalib gələni daşıyıb”. Bütün bunlar bizim hay-küy və “yaxşı mətbuat” yarada bilmədiyimizə görə olmuşdur.

Tamamilə aydındır ki, kənar adamlarda bizim üçün sərfəli olmayan təəssürat yaranırdı. Bu yerlərə gələnlər isə tamamilə əks məzmunlu mənzərənin şahidi olub son dərəcə təəccüblənirdilər.

Belə vəziyyət indi də davam edir. O vaxtlar hərc-mərclik və anarxiya dövründə azəri türkləri, habelə bütün Qafqaz müsəlmanları bu yerdə yaşayan başqa xalqlardan 10, hətta 100 dəfə çox əzab-əziyyətlər çəkmişdilər. Lakin bu günə kimi hələ də əksər Qafqaz mətbuatı onları təqib etməkdə davam edir. Bütün elementlər – kadetlərdən tutmuş bolşeviklərə qədər, daşnaklardan tutmuş sosialistlərə qədər hamısı plana uyğun, sisteməlik xarakter almış təqiblərə qoşulur, hansısa təəccüblü və rıqqətli həmrəylik yaratmaqla öz sözlərini deyirdilər. Sonuncularda hətta sinfi məsələlər arxa plana keçirilib və bu saat ayrı-ayrı siniflərlə deyil, azəri türklərlə, həm də sosial deyil, milli, hətta dini zəmində mübarizə gedir”

Bu sətirlər təxminən 70 il bundan əvvəl “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində dərc olunub. (“Azərbaycan” qəz., 8.12.1918). Son iki ildə mətbuat səhifələrində dərc olunmuş materiallardan o qədər də fərqlənmir. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycan türklərinə- Qafqaz müsəlmanlarına qarşı münasibət nəinki yaxşılaşmış, əksinə, daha da pisləşmiş, olduqca mürəkkəb xarakter almışdır.

Ermənistan KP MK-nın orqanı “Kommunist” qəzetinin birinci səhifəsində “erməni” şairi M. Dudinin şeirindən

Gah genosid, gah Sumqayıt,
Gah da zəlzələnin harayı.

Misralarını oxuyandan, “Sumqayıt... genosid... aşkarlıq?” adı ilə Ermənistan “Bilik” cəmiyyətinin 50000 nüsxə ilə rus dilində buraxdığı kitabçanı vərəqləyəndən sonra qənaətimizdə yanılmadığımızı bir daha əmin oluruq. (“Sumqayıt... Qenosid... Qlasnost?”, Erevan-1990). İstər-istəməz Daşnaksütyun partiyasının 1913-cü ilin sentyabrın axırlarından oktyabrın 15-dək Cenevrədə keçirilmiş qurultayının 17 bəndlik qərarının 16-cı bəndini xatırlayırıq: “Panislamist emissarlar adı ilə Qafqaza öz adamlarımızı göndərməli, təbliğat yolu ilə müsəlman əhalisini Rusiyaya qarşı qızıqdırmaqlı, üsyan törətməli, bunun nəticəsində isə müsəlman kütlələri rus hökuməti tərəfindən repressiya olunacaq və zəifləyəcək. Habelə Daşnaksütyun özünün Qafqazdakı gələcək işləri zamanı müsəlmanların müqavimətinə rast gəlməyəcək...” (“Azərbaycan” qəz., 3.10.1989).

“Sumqayıt...genosid...aşkarlıq?” kitabçası 1989-cu il sentyabrın 23-də Yerevanda memarlar evində keçirilmiş mətbuat konfransının materiallarından tərtib edilib. Mətbuat konfransının iştirakçıları – tarix elmləri doktoru, erməni ensiklopediyasının direktoru Konstantin Xudaverdiyan, filologiya elmləri doktoru Suren Zolyan, vəkillər kollegiyasının üzvləri Ruben Rştuni və Ruben Saakyan, publisist Samvel Şahmuradyana pedaqoq Qrayr Ulubabyan 1988-ci ilin fevralında baş vermiş Sumqayıt hadisəsini genosid kimi qiymətləndirilməsi üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Hətta az qala oxucuya “yalvarırlar” ki, Sumqayıt hadisəsinə “genosid” deyin, bu bizə çox., lap çox lazımdır. Onların bu yalvarışları, haray-qışqırıqları Sumqayıt hadisələri zamanı həlak olmuş 32 nəfər müxtəlif millətdən olan adamların ruhunu təhqir etməkdən başqa bir şey deyildir. Daha doğrusu, həmin mətbuat konfransının iştirakçılarına belə ad da vermək olar: genosid azarkeşləri.

Artıq bütün dünya ictimaiyyətinə məlumdur ki, mərkəzi informasiya vasitələri ermənilərin təhriki ilə (yaxud özlərinə sərf elədiyinə görə) iki ildən çoxdur ki, birtərəfli təbliğat aparırlar. Sumqayıt hadisələrinin DQMV XDS sessiyasının məlum qərarından, Yerevanda həmin qərarı müdafiə etmək məqsədilə mitinq və nümayişlərin tüğyan etməsindən, Ermənistandan, xüsusilə Qafan və Mehri rayonlarından azərbaycanlıların qovulmasından, Əsgəranda 2 nəfər azərbaycanlı gəncin öldürülməsindən sonra baş verdiyi də yaxşı məlumdur. Buna baxmayaraq, filoloq-alim S. Zolyan görün nə deyir: “Əgər ittifaq mətbuatı yorulmadan təkrar edirsə ki, Sumqayıt Qarabağın nəticəsidir, onda bununla bir mənada razılaşmaq olar”: Sumqayıt Azərbaycan rəhbərliyinin ermənilərə münasibətdə genosid siyasətinin nəticəsidir ki, bu da Naxçıvan diyarının və başqa qədim erməni torpaqlarının ermənilərdən “təmizlənməsinə” gətirib çıxarmışdır”.

Publisist S. Şahmuradyan da dəfələrlə təkrarlanan yalanı deməkdən çəkinmir: “Dağlıq Qarabağ problemi dəfələrlə - 20-ci, 40-cı və daha böyük qüvvə ilə 60-cı illərdə qaldırılmışdır. Çox da böyük olmayan, əhalisinin çoxu erməni olan bu qədim erməni diyarı 1921-ci ildə zorla Azərbaycan SSR-in tərkibinə daxil edilmişdir”. Daha sonra Azərbaycan KP MK-nın keçmiş şöbə müdiri Əsədovun guya vilayət partiya komitəsinin iclasında dediyi “yüz min azərbaycanlı hazırkı ki, istənilən vaxt Qarabağa hücum etsin və qırğın törətsinlər” sözləri ilə, yaxud M. S. Qorbaçovun S. Kaputikyanə və Z. Balayana dediyi “Bəs siz 207 min bakılı erməninin taleyi haqqında fikirləşmişsinizmi?” sözləri ilə Sumqayıt hadisəsinin qabaqcadan hazırlanmasını əsaslandırmaq istəyir.

Əlbəttə, azərbaycanlılarla ermənilər arasında yaradılmış düşmənçiliyin köklərini (obyektiv və subyektiv köklərini) araşdırıb ortaya çıxarmağı tarixçilərin öhdəsinə qoyuruq. Yalnız bir faktı qeyd etməyi vacib sayırıq ki, on yeddinci il hadisələrinin nəticəsi kimi Daşnaksütyun partiyası liderlərinin arzusuna rəğmən Ermənistan respublikasının yaradılması I Pyotrın başladığı işin davam etdirilməsində son dərəcə vacib mərhələ oldu. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu respublika Qafqazda nisbətən geniş əraziyə malik Azərbaycan respublikasının torpaqlarını parçalamaq, “inqilab naminə”, bərabərlik naminə “kөнüllü pay”, vermək kimi olduqca incə bir siyasətlə yaradılmışdır. Azərbaycan xalqına məxsus-mədəni abidələrlə zəngin, əhalisinin 60-70 faizindən çoxu azərbaycanlılar olan geniş bir ərazini –Zəngəzur, Göyçə və b. Torpaqları (Azərbaycan Demokratik Respublikasının 1920-ci ildə tərtib edilmiş inzibati ərazi xəritəsi, F. Məmmədovanın “Qafqaz Albaniyası” kitabında verilmiş xəritələr və s. tarixi sənədlər) Ermənistan respublikasına vermək onları və onların himayədarlarını qənaətləndirmədi. Üstəlik Azərbaycan Sovet Respublikasının tərkibində DQMV (erməni vilayəti) yaradıldı. Bəli, incə siyasət özünün üçüncü ən böyük addımını atdı. Birinci addım 1828-ci ildə Azərbaycan xalqının ikiye bölünməsi və ermənilərin müxtəlif regionlardan Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi ilə atılmışdı. İkinci addım isə Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsinin Ermənistana verilməsidir. 3-cü addımı atmaq üçün isə repressiyanın at oynatdığı 20-30-cu illərdə, müharibənin dəhşətli çağlarında , 50-ci illərin bəraət dövründə, eləcə də 60-70-ci illərin durğunluğunda da ciddi-cəhdlə hazırlayırdılar. Nəhayət, səksəninci illərin sonlarında aşkarlıq və demokratiya növbəti addımı atmaq üçün imkan yaratdı: Ermənistanın bütün ərazilərindən 200 mindən çox azərbaycanlı

məcburiyyət yolu ilə qovuldu. SSRİ xalq deputatı L. A. Arutyunyanın MDU-də görüş zamanı etiraf etdiyi kimi, “Mən elə hesab edirəm ki, bu problem 70 ildir öz həllini tapmayıb və bu mənada iki il bizim səbrimiz üçün o qədər də böyük müddət deyil”, incə siyasət elə ustalıqla həyata keçirilir ki, əsl həqiqəti bilməyənlər onlara haqq qazandırdılar. Ümumittifaq və dünya mətbuatında qaldırılan həyətkünlər, müxtəlif nəşriyyatlarda buraxılan kitablar hadisələrə məhz birtərəfli baxış müəyyənləşdirir, incə siyasətin məqsədləri naminə tərəfdarlar toplayır.

Filoloq-alim S. Zolyan və publisist S. Şahmuradyan məlum bir həqiqəti qulaqardına vururlar ki, ötən 70 il ərzində Dağlıq Qarabağda əhalinin milli tərkibi əhəmiyyətli şəkildə ermənilərin xeyrinə dəyişdirilmiş, azərbaycanlıların əsrlərlə ömür sürdüyü Xan kəndi, eləcə də yüzlərlə başqa yer adları erməni adları ilə əvəz edilmişdir. Yeri gəlmişkən, 1971-ci ildə Yerevanda buraxılmış bir məlumat kitabçasında 1920-ci ildən sonra Ermənistanda azərbaycanlıların qədimdən yaşadıkları yer adlarının necə dəyişdirildiyi açıq-aydın göstərilir. Məsələn, Ortakilsə - Manisyan (26/4-1946-cı il), Muncuxlu – Silkar (15/7-1946-cı il), Murad təpə - Kanakerevan (15/8-1964-cü il), Gülablı – Dzoraxlux (15/7-1946-cı il) və s. Bu cür yüzlərlə misal göstərmək olar. Fikrimizcə, SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin 1988-ci il iyulun 18-də keçirilmiş iclasında M. S. Qorbaçovun dediyi sözləri xatırlamaq kifayətdir.

M.S. Qorbaçov: ... Burada əsasən demoqrafiyanın, əhalinin tərkibinin necə dəyişdiyinə istinad edilir. Bu, mühüm dəlil kimi, hətta müəyyən siyasətin nəticəsi kimi qələmə verilir. Deyin görək, əsrin əvvəllərində Yerevanda azərbaycanlı əhali nə qədər idi?

S. A. Hambartsumyan: Əsrin əvvəllərində, Yerevanda?

M. S. Qorbaçov: Bəli

S. A. Hambartsumyan: Deməyə çətinlik çəkirəm.

M. S. Qorbaçov: Siz bunu bilməlisiniz. Mən sizə xatırlada bilərəm: əsrin əvvəllərində Yerevanda azərbaycanlılar 43 faiz təşkil edirdi. İndi azərbaycanlılar neçə faizdir?

S. A. Hambartsumyan: İndi olduqca azdır. Yəqin ki, bir faizdir.

S. Şahmuradyan hətta Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlı qaçqınları təhqir etməkdən belə çəkinmir. Guya Qafanda və başqa rayonlarda azərbaycanlılar incidilmirdilər, kütləvi informasiya vasitələrinin susması üzündən onlar Qarabağ hadisələri haqqında heç nə bilmirdilər. “Buna baxmayaraq, ayın iyirmisindən (fevralın – S. S) oradan və azərbaycanlılar yaşayan başqa rayonlardan Azərbaycana “tak nazıvayemie “bejentsı” axmağa başladı. Əgər qəsdən qırğın törətmək məqsədi güdmürdülərsə, onları birdən öz daimi yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur edən nə idi?”

Lakin S. Şahmuradyan qafan şəhərinin sakinləri Q. A. Köçəryanın, M. B. Musaelyanın, K. L. Kazaryanın, S. A. Mkrtıçyanın, A. Q. Abramyanın və M. A. Mkrtumyanın tapança və partlayıcı maddələrlə silahlanıb Zəngilan rayonunun Seyidlər kəndinin dinc sakinlərinə hücum etmələrinin və prokrorluq orqanları tərəfindən yaxalandıqları jurnalistlərin nəzərinə çatdırmağı lazım bilmir. Üzdəniraq publisist unudur ki, 1988-ci il noyabr ayının 30-dan dekabrın 7-dək kütləvi surətdə 22 rayonda eyni vaxtda 185 Azərbaycan kəndinə girib 200 mindən çox adamı öz torpağından qovub çıxartdılar. 165 kolxoz əmlakı qaldı. 31 min azərbaycanlı evi boşaldıldı. 22000 ailənin əmlakı, mal-heyvanı, ev əşyası talan edildi. 1300 yaşayış evi dəyişdirilməmiş qaldı, 12000 xüsusi ev dövlət mənzili ilə dəyişdirildi. 110 köç məşını qarət edilərək 100-ə yaxın adam işgəncə ilə öldürüldü. 20 adamın heç cəsədi də tapılmadı.

İndi qaçqınların 15 mindən çoxu işsizdir, 25000-i olduqca ağır şəraitdə yaşayır, 12000 nəfəri isə əsəb xəstəliyinə tutulub. Budurmu erməni insanpərvərliyi? Bütün dünyaya car çəkib, özlərini yazıq göstərənlərin “yazıqlığı” budurmu?

Sumqayıtı “genosid yuvası” adlandıranlar nə üçün Quqark faciəsi haqqında – ermənilər tərəfindən əzab-əziyyət verilmiş, sonra da yandırılmış 12 nəfər azərbaycanlı barədə susurlar? Görünür, belə faktları geniş ictimaiyyətə çatdırmaq onların “yazıqlığına” xələl gətirə bilər.

Q. Ulubabyan yerli və xarici jurnalistlərin iştirak etdiyi mətbuat konfransında ağına-bozuna baxmadan, həyasızcasına deyir: “Bizə məlum olduğu kimi, hadisələrdən bir neçə gün əvvəl qırğınlarda iştirak etmək məqsədilə bütün Azərbaycandan, Ermənistanın Qafan və Masis rayonlarından gənc azərbaycanlılar Sumqayıta “toya” çağırılmışdılar. Ağdamdan və Füzulidən və başqa şəhərlərdən avtobuslar Sumqayıta tələsir, hətta “Qafan-Sumqayıt” xüsusi qatarı açılmışdı”.

Onlarca belə əsası olmayan, uydurma faktlar gətirən erməni “ziyalıları” sübut etməyə çalışırlar ki, guya Sumqayıt faciəsi qəsdən törədilmişdir və H. Əliyevin başçılıq etdiyi mafiya hadisələrə rəhbərlik etmişdir. Əlbəttə, bütün bunların nə üçün xarici jurnalistlərə bildirilməsi məlumdur. Başda Sitakyan, Osipyan, Şahnazaryan, Aqanbekyan, Balayan, Kaputikyan və başqaları olmaqla mərkəzdə və xaricdə böyük nüfuza malik olan erməni mafiyasının törətdikləri Sumqayıt faciəsini ört-basdır etmək, günahı azərbaycanlıların üzərinə yıxmaq üçün. Bu barədə akademik Ziya Bünyadovun “Nə üçün Sumqayıt?” məqaləsində kifayət qədər danışılmışdır.

Bütün rəsmi və qeyri-rəsmi məlumatlara görə Sumqayıt hadisəsi zamanı heç bir uşaq öldürülməmiş, yaxud zərər çəkməmişdir. Lakin konfransda bu barədə verilən sualın cavabında bu məlum həqiqəti də etiraf etmək istəməzlər: “Sual: Uşaqlar arasında ölümün olmamasını nə ilə izah etmək olar? Cavab: Rştuni:... Bəlkə də ölüm ona görə olmayıb ki, ilk növbədə uşaqları xilas ediblər. Şahmuradyan: Mən ağır yaralanmış qadınla söhbət etmişəm. O, dizi üstə düşüb banditlərə yalvaranda ona deyiblər ki, “Biz uşaqlara toxunmuruz. Məgər biz erməniyik? Biz erməni deyilik”. Gətirilən misaldan göründüyü kimi, uşaqları kimlərin xilas etdiyini deməyi də lazım bilməzlər. Halbuki erməni uşaqlarını azərbaycanlıların xilas etmələri barədə faktlar ümumittifaq oxucusuna da məlumdur. Yaxud uşaq ölümü olmaması faktına təəssüflənirlər. Uşaq ölümü ilə əlaqədar hadisələrə daha da faciəli don geyindirmək üçün Ulubabyan Roman Qəmbəryana müraciət edir: “Roma, atanın meyidini axtararkən meyidxanada nə gördüyünü deyə bilərsinizmi? R. Qəmbəryan: 29-dan martın 1-ə keçən gecə biz- mən, qardaşım və bizi müşayiət edən iki nəfər prokuratura işçisi – atanın meyidini Sumqayıtın meyidxanasına gətirərkən başqa meyidlərin arasında təxminən 10-12 yaşlı yandırılmış uşaq meyidi gördük...Cinsini və yaşını müəyyən etmək mümkün deyildi”.

Əgər meyidin cinsini və yaşını müəyyən etmək mümkün deyilsə, görəsən Qəmbəryan “iki daşın arasında” uşağın 10-12 yaşında və erməni olduğunu necə müəyyən edib? Məntiqsizlik göz qabağındadır. Daha sonra Şahmuradyan uşaq ölümü haqqında heç bir faktın məlum olmadığını etiraf etsə də, Ulubabyan yersiz iddiasından əl çəkmir ki, çəkmir. Guya fevralın 26-da 3 yaşlı Xristofor Nersisyanı qəsdən dərman verib zəhərləmişlər. O vurhavrda 3 yaşlı uşağın zəhərləməyin nə qədər ağlabatan fakt olduğunu özünüz təsəvvür edin. Doğum evinin pəncərəsindən körpə qundaqlarının bayıra tullanılması faktını da yalnız Ulubabyan kimi adı özünə yaraşmayan, “arını yeyib, namusunu kürəyində gəzdirənlər” deyə bilər. Bu faktın həqiqət olub-olmaması bir yana, qundaqdakı uşaqların arasından erməniləri necə seçmək olardı? Ancaq Ermənistandan azərbaycanlılar qovularkən onlarca uşaq öldürülmüşdür. Bu barədə isə yalnız susmağı üstün tuturlar.

Sumqayıt hadisələri zamanı Qriqoryan familiarı birisinin 6 ermənini qətlə yetirdiyi də məlumdur. Bu barədə SSRİ baş prokurorunun müavini A. F. Katusev SİTA-nın müxbirinə verdiyi müsahibədə

bildirmişdir. (“Kommunist” qəz., 19 avqust 1988-ci il). Lakin “hörmətli” Ulubabyan bu faktı da yalana çıxarmağa çalışır. Guya azərbaycanlılar bu faktı biləndə sevinmişlər və onu gözə soxmağa çalışırlar: Bu onlar üçün yaxşı “kozır”dır. Əgər 26 ölüm hadisəsində 6-nı (?) Qriqoryan törətmişsə bunu təsadüf adlandırmaq olarmı? Erməninin erməni qırğınında iştirakını, yaxud varlı ermənilərin hələ Sumqayıt hadisəsinə kimi əmanət kassalarından öz pullarını çıxarmalarını nə ilə izah etmək olar? Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olmazmı ki, Sumqayıt Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək yolunda **İNCƏ SİYASƏTİN** atdığı növbəti addımlarından biridir? “Qarabağ”, “Krunk” millətçi təşkilatlarının fəaliyyəti planında Sumqayıt çoxdan bir nömrəli vəzifə kimi nəzərdə tutulmuşdu.

“Sumqayıt... genosid... aşkarlıq?..” kitabçası ilə tanışlıqdan sonra bir şübhə də bizi rahat buraxmır. Erməni ziyalıları öz xalqını və azərbaycanlıları saysız-hesabsız “genosidlərə” qurban verməklə rekordlar kitabına düşmək üçün dəridən-qabıqdan çıxmırlarmı? Maraqlıdır, növbəti “genosid”i nə vaxt və harada keçirmək planlaşdırılmışdır?

İnsan qırğını. Bu kəlmənin özündə tükürpədicə, insanın bütün varlığını sarsıdan bir nida var. Kitabçanı ilk dəfə vərəqləyəndə - Sumqayıtda həlak olmuş adamların şəkillərini görəndə istər-istəməz içimdən bir gizilti keçdi və bu dünyanın faniliyinə inandım. Nə günahın sahibiydi bu adamlar? Kitabçanı oxuyub qurtarandan sonra onların günahsızlığına bir daha inandım. Siyasət oyunundan – siyasət torundan xəbərsiz olan bu mərhümlər nə biləydilər ki, Xudaverdiyanlar, Zolyanlar, Saakyanlar, Şahmuradyanlar, Ulubabyanlar sözün həqiqi mənasında millət qatilləri ola-ola millət vəkilləri qiyafəsində çıxış edəcəklər. Ölümlərinə fərman verdikləri adamlardan özləri üçün genosid “imarəti” yapmaq istəyəcəklər.